

Asustuse kujunemine ja ehitustraditsioonide püsimine Peipsiääre vallas. Varnja küla

Elo Lutsepp

Eesti Vabaõhumuuseum, maa-arhitektuuri ja maastiku programmi juht

2008. aastal tegi grupp üliõpilasi ja õppejõude Tartu Ülikooli Narva Kolledžist maa-arhitektuuri ja -maastike uurimise ja hoidmise programmi juhi juhendamisel inventeerimistöid Tartumaal Peipsiääre vallas Varnja külas. Inventeeriti ajaloolisi hooneid, millel oli kõnealusele piirkonnale iseloomulikke, pika ajaloo jooksul kujunenud jooni. Töö tellija oli Muinsuskaitseamet ja eesmärgiks välja selgitada, kas on otsest vajadust luua piirangutega ala, mida võiks tulevikus kaitsta kui miljööväärtuslikku piirkonda. Lisaks arhitektuurile pöörati suurt tähelepanu ka vanausuliste säilinud traditsioonidele ja kohalikule igapäevakultuurile.

Asustuse kujunemine tänapäevase Peipsiääre valla rannakülades. Vanausuliste sisseränne Omedu ja Emajõe vahelisele alale

Täpsed andmed asustuse kujunemise ja esimeste vene kalurite paikseks muutumise kohta Peipsi järve läänekaldal meid huvitavas piirkonnas (Varnja, Kolkja, Kasepää) puuduvad. On teada, et 14. sajandil vene kalurite alalist asustust seal veel ei olnud, paigas käidi vaid hooajaliselt kalastamas (Moora 1964: 51). Peipsi rannaküladest, mis asuvad Omedust lõuna pool, leidub 1582. aasta nimestikus ainult osa. Mainitud on Kasepääd (*Kazape, Kazopa, Kasope*) ja Varnjat.

... 1582. aastal kirja pandud Varnja (Warnia) küla 5 adratalupoja (Michel, Peter, Hans, Thomas, Henrych) ja 9 maata kaluri ehk popsiga (Thonur, Hans, Jurgien, Pep, Jan, Thoc, Mik, Hans, Jürgien), nimestikus on talupoegade, popside ja adramaade arvud mõnevõrra erinevad. Üldse oli aga Varnja külal rohkesti maad, sest 1601. aasta nimestiku järgi oli seal peale asustatud maa veel tervelt 7 tühja adramaad. ... (ERA f 2325 s 130 l 61 ja 77; Moora 1964: 56).

Varnja tühjad adramaad näitavad, et kehva liivase mullastikuga Peipsi rannas tekkis tühjaks jäänud maadele uus asustus väga aeglaselt (Moora 1964: 59).

1601. aastast pärinevast revisjoniaruande nimestikust, mis sisaldab kaluritelt võetavaid makse, võime lugeda, et Varnja (*Warnne*) kaluritelt on suvise püügi eest saadud makse 8 rubla ja talvise püügi eest 4 rubla, Kolkja (*Kolk*) kalameestelt vaid 1 rubla suvise püügi eest (ERA f 2325 s 130 l 81).

Omedu ja Emajõe suudme vahelise ala rannakülade nimed tunduvad olevat eestipärased. Sama lugu on rannakülade talupoegade isikunimedega, nagu eespool toodud loetelus võis täheldada. Võib küll tunduda, et Varnja küla nimi on vene päritolu, kuid ka varasemais Poola allikais¹ esineb see nimi kujul *Warnia*, *Warnne*, *Warnie*, mis tähendab, et kui sellel külal oleks olnud vene nimi, oleksid poolakad selle ka kirja pannud venepärasel kujul (Moora 1964: 60).

Märkimisväärne vene elanikkonnaga asustus Peipsi järve kaldal hakkas kujunema alles 17. sajandil, kui sõjad tõid rannaküladesse juurde vene talupoegi. Rannaaladel muutus vene kalurite juurdevool pidevaks.

1653. aastal tuli Venemaal võimule patriarh Nikon, kes algatas reformid, millega pidi kiriklikud rituaalid ja doktriinid viidama vastavusse Kreeka emakirikuga. Lõplikult vormistasid kirikutüli 1666–67 Moskva Suure Kirikukogu otsused. Suur hulk usklikke ja vaimulikke ei olnud nõus reformidega kaasa minema. Kirikureformi-vastased kuulutati kirikukogu otsusega ja tsaari ukaasiga (1685) jälitatavaks. Neid piinati, saadeti pagendusse ja tapeti kõikjal Venemaal, hukatute arv ulatunud mitmekümne tuhandeni. Lindpriideks kuulutatud vanausulised põgenesid tsaaririigi äärealadele. Vanade traditsioonide pooldajaid nimetati solvavalt lahkusulisteks, hiljem vanariitustelisteks (vn *старообрядцы*) ja vanausulisteks (vn *староверы*). Ise eelistasid nad ennast nimetada vana õigeusu järgijateks või kristlasteks (vn *древнеправославные христиань*). Meie keelepruugis on siiski peamiselt juurdunud termin „vanausulised“.

Esimesed vene vanausulised, põhiliselt Novgorodist ja Pihkvast, ilmusid Peipsi rannikule Mustvee ja Kallaste kanti 17. sajandi lõpus. 18. sajandi lõpus asus Peipsi läänekalda kaluriküladesse arvukalt vanausulisi Vitebski ümbrusest, Novgorodi ja Tveri kubermangust. Peamiselt olid need fedossejevlasted ja pomoorlased. Põlisisastusega külade tekke aeg jääb 18. sajandi lõppu ja 19. sajandi algusse. Varnja ja Kasepää (Vene-Kasepää)² on ühed esimestest küladest, Kolkja ja Sofia (ka Sophia) on pisut nooremad.

Rahvastikuandmete muutumisest annab väga hea ülevaate tabel A. Moora

1 Tegu on Poola võimu alla jäänud alaga.

2 Omedu jõest põhja poole jääva küla nimi on tänapäeval samuti Kasepää, varasem nimetus Maa- ehk Eesti-Kasepää).

raamatust (Moora 1964: 94–97), kus on toodud võrdlevad andmed aastatest 1782–1932.

1818.–1820. aasta Tartu Sillakohtu andmetel oli vaadeldaval alal kujunenud juba valdavalt vene päritolu elanikkond. Külade kaupa vastavalt: Väike-Kolkjas 12 vene peret 96 vabatalupojaga, Suur-Kolkjas 64 vene peret 546 vabatalupojaga; Kasepää 72 vene peret 9 pärus- ja 563 vabatalupojaga ja Varnjas 75 vene ja eesti peret 94 vene pärus- ja 322 vabatalupoja ning 153 eesti pärus- ja 10 vabatalupojaga (ERA f 949 n 1 s 963).

1932. aasta Eesti Rahva Muuseumi ankeedis on toodud aga vaid majapidamiste arvud. Sealjuures väärub mainimist, et esmakordselt tuuakse eraldi välja Sophia perede arv: Väike-Kolkjas 86 vene ja 2 eesti majapidamist, Suur-Kolkjas vastavalt 66 ja 2, Sophias 55 ja 3, Kasepää 161 ja 11 ning lõpuks Varnjas 151 ja 53 majapidamist. Nikolai I valitsemise ajal viidi valitsuse repressiivset poliitikat läbi nii Venemaa sisekubermangudes kui ka Baltikumis elanud vanausuliste suhtes. Alates 1820. aastatest kehtestati iga-aastane vanausuliste loendus, keelati uute palvemajade ehitus, suleti senised. Peipsimaal olid kõigi külade, välja arvatud Kasepää palvemajad kinni pitseeritud. Mõned vanausuliste kirikuõpetajad, keda süüdistati õigeusklike ümberristimises vanausku, vanausu agitatsioonis või õigeusu kriitikas, suunati õigeusu kloostritesse või saadeti välja Wesenbergi (Rakveresse, Eestimaa kubermang). Et katsetes pöörata Peipsimaa vanausulised õigeusku tabas valitsust ebaõnn, hakati alates 1840. aastatest ühisusku juurutama. Ühisusk on kirikuõpetajaid tunnistav vanausu haru, mis loodi 1800. aastal tsaar Paul I ukaasiga. Ühisusu loomise mõte seisnes vana ja uue usu pooldajate lepitamises. Ukaas lubas sooritada riitusi ja pidada jumalateenistusi vanade kirikuraamatute järgi, kirikuõpetaja aga määras valitsev kirik. Ent kuna ukaasi vastuvõtmise ajaks ei olnud vanausulistelt maha võetud neile 1667. aastal peale pandud needusi, ei saavutanud ühisusk laialdast levikut. Ühisusu ideest otsisid võimud tuge 1850. aastatel, et hävitada vaimulikkonda eitav vanausu lahk, mida nad ei suutnud kontrollida.

Pärast Nikolai I surma vanausuliste olukord mõnevõrra paranes, ent nende palvemajad olid endiselt poolillegaalsed. 1860. aastatel kasutasid vanausulised ära valitsuse liberaalsemaks muutunud poliitikat ning hakkasid püstitama uusi palvelaid, kuid nende ehitamise ja remondi legaliseeris valitsus alles 1883. aastal, tõsi, teatud piirangutega.

Kapitalistlike suhete areng jättis jälje ka Eesti vanausuliste ellu. Paljud neist hakkasid tööle linnade tööstusettevõtetes. Kõnealusel perioodil kasvas Tartu vanausuliste kogukond. See on seletatav Peipsi rannakülade elanike suundumisega Tartusse.

20. sajandi algus on vanausuliste elus tähelepanuväärne selle poolest, et võeti vastu olulised seadused: 17. aprillil 1905 usuvabaduse seadus ning 17. oktoobril 1906 seadus vanausuliste koguduste asutamise korrast. Aastail 1907–1913 registreeriti ametlikult 6 kogudust, nende hulgas Kasepää (vanapomoorlaste), Väike-Kolkja (fedossejevlaste) ja Kolkja (pomoorlaste) kogudus. Ehitati või remonditi palvemajad Kasepää ja Varnjas.

Esimese maailmasõja algus tõi vanausuliste hästi korraldatud ellu palju muutusi. Osa mehi kutsuti armee tegevteenistusse sõduriteks (loa saada ohvitseri aukraad, ilma et nad oleksid pidanud õigeusku astuma, said vanausulised alles 1917. a jaanuaris). 1930. aastatel avaldasid vanausulised suurt mõju Peipsi rannikualade vene elanikkonnale, kuid vaatamata sellele räägiti iga-aastastel vanausuliste kongressidel murettekitavast tendentsist – traditsioonilise elulaadi muutumisest.

Nõukogude võimu kehtestamine 1940. aastal ja 1941.–1944. a Saksa okupatsioon tõi kaasa uue tagakiusamislaine, mis kahjustas Eesti vanausuliste elu. Osa vanausulistest langes repressioonide ohvriks, nende majad riigistati, algas ründav usuvastane propaganda nii Eesti venekeelses pressis kui ka kohapeal. Peipsimaal moodustati võitlevate ateistide rühmitusi. 1940. aastal küüditati vanausuliste peresid Siberisse. Teise maailmasõja algul evakueeriti mõned vanausuliste perekonnad NSVLi tagalasse. Osa sakslaste okupeeritud aladele jäänud vanausulistest viidi tööle Saksamaale või saadeti koonduslaagritesse.

Vaatamata rasketele elutingimustele, jäikadele piirangutele ja repressioonidele, mis olid põhjustatud vanausuliste soovimatusest astuda kolhoosidesse, ehitati esimestel sõjajärgsetel aastatel taas üles Peipsimaa palvemaju. Vaimulikud olid kohustatud oma koguduste liikmed registreerima ning neid endid kontrollisid pidevalt võimuorganid. Palvemajades käisid peamiselt naised ja vanurid. Viidi läbi laialdast usuvastast propagandat, vanausulisi naerdi välja kui harimatuid ja mahajäänud inimesi (Ponomarjova, Šor 2006: 23–25). Noored lahkusid koduküladest, mindi linna nii õppima kui ka tööle.

Võimude survele vaatamata joonistub tänapäevalgi selgelt välja vanausuliste kultuuritraditsiooni areaal. Hoolimata sellest, et kogudused on muutunud tuntavalt väikesearvulisemaks, hoitakse endiselt kindlalt kinni usulistest tavadest. Vanausulised ei tunnista tänini Nikoni reformidega tehtud muudatusi liturgias ja rituaalides: risti ette lüüakse kahe sõrmega, kasutatakse reformide-eelset pühakirja ja lauluraamatut jne. Jumalateenistustel lauldav koorilaul on ühehäälnene, kasutatakse spetsiaalset arhailist neumade noodikirja (vn *крюки* – märgid näitavad nootide relatiivsete kõrguste suhet ja tugevust, vibreerimist ja üleminekuid ühelt noodilt teisele). Kasutatakse vana bütsantslikku ikoonimaalimisstiili, väärismetallist ja reljeefseid ikoone. Märkimisväärseid erinevusi on aga tunduvalt enam.

Varnja küla kujunemine

Varnja (*Warnia*, hiljem *Waronja*, *Воронья*, *Варнья*) on kõige lõunapoolsem Peipsi-äärne küla põhja pool Emajõge. Lõuna poole kuni Emajõe suudmealani jääb Varnja soo. Küla on praeguseks kokku kasvanud Kolkja (Suur- ja Väike-Kolkja, Sofia) ja Kasepääga, moodustades kuni 10 km pikkuse tänavküla. Peatänavalt (Kesk- või ka Keskuse tänav) saavad alguse ka mõned väiksemad kõrvaltänavad – Kitsas, Koosa, Järve, Pargi ja Vešnitsa. Emajõe suudmeni on mööda rannajoont 6 km.

Esimest korda on Varnjat mainitud 1582 revisjoni nimestikus (Moor 1964: 56). Küla nimi olevat seotud Peipsi järves asuva suure Varesekiviga (Voroni kiviga), mida seostatakse Jäälahinguga.

Varnja peatänav ja küla süda – muuseum. E. Lutsepp, 2008.

Kavastu mõisa maadel asuv küla on läbi aegade olnud teiste naaberküladega võrreldes selgemalt segaasustusega (*Puxmep* 1976: 11). Elanikkond on läbi aegade koosnenud nii vanausulistest venelastest kui ka luterlastest eestlastest. Varnjast kujunes 18. sajandi lõpuks Peipsimaa fedossejevlaste keskus. 1785. aastal õnnistati sisse avar puidust palvemaja. 1833. aastaks oli Varnja külas ligi 350 eri seisustesse kuuluvat vanausulist ning umbes 100 pärisorja, kogudus loodi 1835. aastal.

1855 õnnistati sisse õigeusu Issanda Templisseviimise puukirik (varemetes), mis ehitati ümber Kavastu mõisa valitsejamajast, ja 1858 avati õigeusu kirikukool.

20. sajandi alguseks oli vanausuliste palvemaja lagunemise äärel ning kohaliku ehitusettevõtja Saveli Fomini algatusel kogutud kohalike elanike annetuste eest tehti kubermangu arhitektile Wilhelm Schillingule ülesandeks projekteerida uus palvela. Vana puidust palvemaja asemele ehitati telliskividest pühakoda, mis õnnistati sisse 1903. aasta 15. juunil. Palvemaja erilisus seisnes selles, et see

Varnja palvela. A. Tarto, 2009.

ehitati parvedele, mis paigaldati õõtspinnase tõttu. Viietasandilise ikonostaasi maalis Filipp Mõznikov (ikoonid, kroonlühter ja kellad on muinsuskaitse all). 1916. aastaks oli koguduses üle 700 liikme. Sel perioodil kasvas kohalike vanausuliste kirjaoskus. 1910 avati Varnjas postiagentuur ja alates 1913. aastast alustas tööd üheklassiline ministeeriumikool.

Pärast 1917. aastat ulatus Varnja elanike arv tuhandeni. Peamiselt tegeleti kalapüügi ja köögiviljakasvatusega. Kolm neljandikku Varnja elanikest olid vene- lased, valdavalt vanausulised. Eesti Vabariigi ajal registreeriti 1924 Varnja vana- suliste kogudus. 1930. aastaks oli kogudus kasvanud 920 liikmeni.

Pärast Eesti-Vene piiri sulgemist ning jõukate kalurikolhooside lagunemist on Peipsimaa elanikud kaotanud Peterburi turu ja Peipsi rannakülades on tekkinud töötus. Vähem on kalastamiskohti – Peipsi järvel on kalastada lubatud vaid 12 km kaugusel Eesti kaldast. Haritava maa pind on vähenenud 8 korda, sest köögivilju on raske realiseerida. Teatud mõttes võib rääkida 1920.–1940. aastate majan-

dussituatsiooni kordumisest. Nagu kogu Eestit, on ka Peipsimaad puudutanud elanikkonna vananemise probleem. Aastail 1955–1965 on suurem osa noortest lahkunud Tallinna ja Tartusse, juba alates 1970. aastast ei ole Piirissaarel kooli. Noorte väljaränne Peipsimaalt jätkub.

Elanikkonna peamised tegevusalad

19. sajandist on teada, et külaelanike peamiseks elatusallikaks oli kalapüük. Hari-tavat maad vene rahvusest ümberasujatel peaaegu polnudki, seega viljakasvatu-sega nad ei tegelenud. 1830. aastate kohta teame: „Aedu maavähesuse tõttu välja ei jagata... maaharimisega keegi ei tegele“ (Рихтер 1976: 11). Kõõgiviljakasvatus sai Varnjas, erinevalt Kolkjast ja Kasepääst, hoo sisse alles alates 19. sajandi lõpust.

Varnjas oli 19. saj lõpus arvestuslikult 200 majapidamist, millest umbes 50 kuulus eestlastele. Põlluharimisega tegelesid kõik eesti pered ja ainult 5 vene perekonda, kes ka järk-järgult müüsid oma maid ning läksid üle teistele tegevus-tele (Puxmep 1976: 29).

Vaadeldaval perioodil oli eesti taludel maad ligikaudu 10 ha. Ostu teel oman-dasid nad järjest maid, suurendades neid 25–30 ha-le. Väiksemate kohtade oma-nikud otsisid teisi elatusvahendeid. Vene elanikkonna peamiseks tegevusalaks jäi kalapüük. Peipsi läänerannikul elavad vene kalurid maksid vanast ajast saadik vastavale mõisale oma maa eest maksu, mida nimetati venepäraselt *obroka*'ks. Rahvapärimuste kohaselt maksid Varnja küla venelased *obroka*'t Kavastu mõisale, mõni 7, mõni 10 rubla, nii nagu kellelgi maad oli. Enne raha-*obroka*'t olevat makstud *obroka*'t kalades.³

Kiiresti areneva ehitustegevuse tõttu leidsid paljud mehed tööd Eesti- ja Liivi-maa kubermangus ehitusel. Kallaste ja Varnja vahelises rannalõigus oli venelaste seas rohkesti müürseppi ehk, nagu neid kohapeal nimetati, *муршук*. Müüri-tööskuse olid nende külade venelased pärinud oma esiisadelt, kes olid juba 18. sajandil Vitebski kandist ümber asunud. Peipsi-äärsete külade ehitusmeistrite müüri-ladumiskunst oli tuntud mõlemal pool Peipsit. Ehitustegevusele pühendus

3 ERM EA 49, lk. 705.

järjest suurem osa elanikkonnast. 1830. aastatel tegeles pea kolmandik Kolkja elanikest (mehed) ehitusega (*Puxmep* 1976: 40). Varnjas oli see hulk siiski mõnevõrra väiksem. On andmeid, et suvel jäid vaid mõned pered külas tegelema kalapüügiga, ülejäänud mehed lahkusid kodukandist ja läksid ehitustöödele. Müüri ladumiseks moodustati sageli artelle (5-6-liikmelised), edukamatest ehitajatest kujunesid aja jooksul ehitusettevõtjad.

Paraku mainisid vestlustes praegustest külaelanikest vähesed oma 20. sajandi alguses elanud esivanemate hulgas ehitajaid.

Taissia Borodkova (86-aastane), ehitusettevõtja Saveli Fomini lapselaps, räägib aga,⁴ et tema lapsepõlve- ja noorusaegses Varnjas elasid üsnagi edumeelsed ja laia silmaringiga inimesed. Varnja olevat vanasti olnud kuulsate müürseppade kants. Juba varakevadel, kui ehitustööd algasid, läksid mehed ära linnadesse, peamiselt Tallinnasse, Riiga, Peterburi, Luugasse või Moskvasse. Sel ajal kui mehed maju ehtasid, kasvasid naised kodus kuulsat Peipsi sibulat. Vähemalt korra suve jooksul käisid aga naised ilmtingimata meestel külas, vaja oli täita abielunaise kohuseid ja kätte saada raha laste ülalpidamiseks. Naised töid nendelt käikudelt kaasa linnamoelise rõivastusstiili, šnitti võeti ka kodu sisustamiseks.⁵

Naiste põhitegevuseks Kolkja-Varnja piirkonnas kujunes seega 19. sajandi lõpust aedviljakasvatus, peamiselt sibulakasvatus, mis andis peredele märkimisväärse sissetuleku. On teada, et Kolkja ja Vene-Kasepää olid juba varem tuntud kui sibulakasvatuskülad. Varnjas hakati sibulat kasvatama veidi hiljem. Vanad Varnja ja Kasepää elanikud mäletavad, et sibulaseemet telliti alguses Rostovist ja Varssavist. Musta sibulaseemet tippisibulate kasvatamiseks aga olevat toodud Piirissaarelt (Moora 1964: 160). Pea igas majas on tänapäevalgi tubades lae all sibula ja sibulaseemne kuivatamiseks liigutatavad parred.

Teiseks oluliseks aiasaaduseks kujunes sigur, mille kasvatamisega tehti algust alles 1870. aastail (ERM EA 49: 685). See oli tingitud asjaolust, et Eestis levis

4 Väljavõtted intervjuudest Taissia Borodkovaga 2008. aasta juulis.

5 Inventeerimise käigus nähtud seltskonnafotodelt on selgelt näha Varnja naiste ilmselge linnamõjulise rõivastusstiili, mehed seevastu on säilitanud traditsioonilised jooned – kirsad, sonimütsid, vene särgid ja kindlasti pika habeme.

Paljudes majades on kõigisse tubadesse sibulakuivatuseks paigaldatud parred.
Inventeerimine, 2008.

sellel ajal Soome eeskujul kiiresti kohvijoomise komme. Kohvile lisati aga kindlasti sigurit. Tänapäevalgi leiab mõnes Varnja majapidamises eraldi kuivateid siguri kuivatamiseks.

Samuti kasvatati Varnjas ja naaberkülades ohtralt porgandit ja kapsast, mida turustati peamiselt Tartus Emajõel otse paatidest.

Pärast 1917. aastat ulatus Varnja elanike arv tuhandeni. 1922/23. õppeaastal oli Varnja 4-klassilises vene algkoolis 112 õpilast ja 2 õpetajat. Küläs tegutses ka eesti kool.

Eesti iseseisvumisest tingitud piiride sulgemisega vähenes tunduvalt kalurite sissetulek. Ehitajad suundusid enam ehitustöödele Tallinna ja Tartusse. Samuti leidsid nad tööd riigi rajatavate koolide ja teiste ühiskondlike hoonete ehitustel

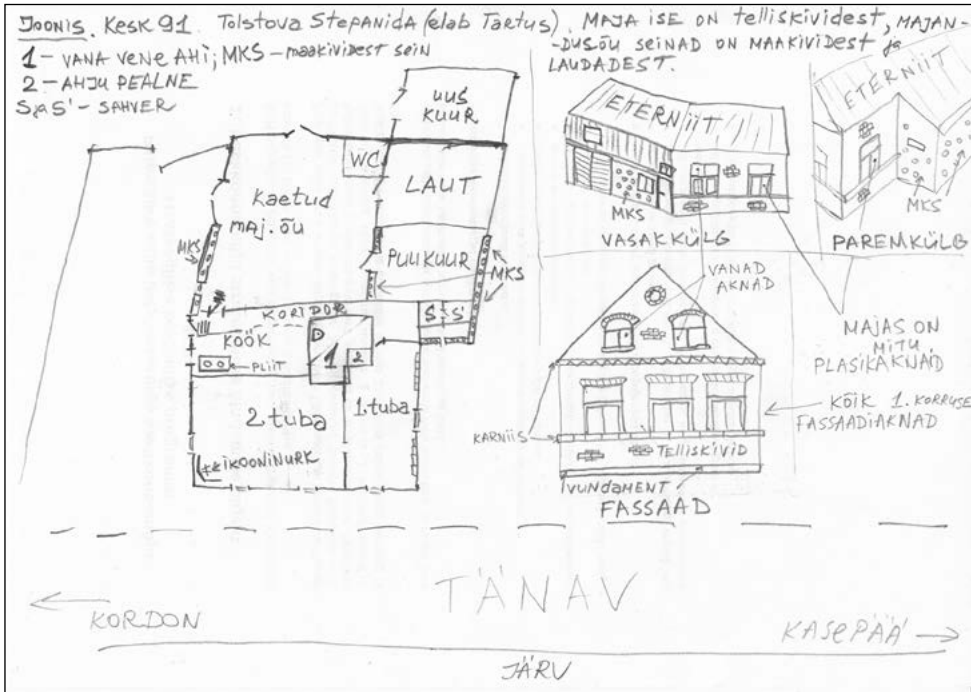
maapiirkondades (Laekvere keskus: kool, kauplus, meierei ja pritsikuur (1925–27); ehitusettevõtja S. Fomin). Maareformiga said Peipsi-äärsete külade, sealhulgas Varnja kalurid-ehitajad, kellel seni maad ei olnud, rentida ka 2 ha maad.

Nõukogude perioodil loodi rannaküladesse kalurikolhoosid ja aiasaadustele avanes taas Leningradi põhjatu turg. 1950. aastaid on peetud Peipsi-äärsete külade majanduselu ja kultuuri arengu seisukohalt soodsaimaks, arvates taandarengu algust kohalike haldusüksuste (maaraajoonide) likvideerimisest (Kurs 2006: 95–109). Vanausulised polnud I Eesti Vabariigi ajal ise maaomanikud, vaid rentisid oma maid riigi käest. Seega ei kahjustanud nõukogudeaegne sundkollektiviseerimine piirkonda kuigi tugevasti. On tähelepanuväärne, et nõukogude perioodil jäi vanausulistel tänu religioossusele alles sootsiumi tugev kontroll nii oma majanduse, sotsiaalelu kui ka elustiili üle ning 1960. aastatel, kui eestlased hakkasid endid nõukogude süsteemiga kohandama, siis Peipsiveere vanausulised seda ei teinud (Kõivupu 2008: 6).

Nõukogude võimu kokkuvarisemine ja Peipsi kalavarude vähenemine viimastel aastakümnetel on piirkonna majandusele mõjunud küllaltki laastavalt. Küladesse on jäänud peamiselt vanemad inimesed, eriti märkab seda Varnjas ja Kasepää. Nooremad on suundunud peamiselt Tartusse ja kodukanti külastatakse vaid pühadel ja suvise puhkuse veetmiseks. Koguduse taaselavnemine sai alguse 1990. aastate keskel. Sellegipoolest elas 2000. aasta rahvaloenduse andmeil alevikus vaid 262 inimest, neist enamik venelased.

Külapildi kujunemisest viimase 100 aasta jooksul. Olulisemad miljööd vääristavad hooned

Varnja külapilti iseloomustavad sarnaselt teiste Peipsi-äärsete vene küladega vaheldumisi paiknevad, tihedalt tee äärde paigutatud, viilkatusega puit- ja tellishooned, mille fassaadid mõne erandiga on suunatud tänavale. Valdava osa hoonestusest moodustavad Põhja-Vene ehitustraditsioone järgivad kaetud ehk kinniste õuedega (ka umbõu, вн злγχοῦ δβοp) majapidamised, mille puhul täna-

Inventeerijate joonistatud majaskeem. Inventeerimine, 2008.

vale suunatud õueväravad, mida kasutatakse peasissepääsuna, on esinduslikult kujundatud. Sellisel siseõuel oli hulk tarvilikke rakendusi. Nimelt olid seal koht hobusele ja kariloomadele, ait, kelder, küttepuude hoiukoht, käimla ning laka-pealses heinad. Nii oli kõik tarviline kenasti ühe katuse all ja pererahvas sai toimetada, ilma et oleks pidanud kehva ilmaga õue minema. Samas olid igapäevased toimetused võõra pilgu eest varjatud. Tavaliselt oli majandushooneid kattev katus veidi madalam elumaja katusest. Vähem esineb varianti, kus igal abihoonel on eraldi katus ja õu pealt avatud (avaõu, vн вольный двор).

Kuni 20. sajandi alguseni andis Varnja küla üldmuljes tooni peamiselt palkhoonestus. Tänapäeval on palkseintega elumajad kaetud peamiselt laudvoodriga. Vaid mõned palkhooned on vooderdatud tellistega. Palkseintega abihoonete vooderdamisel kasutati sageli pilbast. Varnja külas saepitsi aknaraamistuse ja karniiskaunistustena peaaegu ei esine.

Esinduslikemalt mõjuvad 20. sajandi algul ehitatud punasest tellisest hooned (Lupilovi kinnistu). A. Tarto, 2009.

Tänavküläs tihedalt paiknev hoonestus tekitas aga pideva tulekahjuohu. 19. sajandi lõpust hakati seetõttu aktiivsemalt ehitama ka kohapeal valmistatud punasest tellistest eluhooneid maakivist või puidust kõrvalhoonetega. Laiemalt hakkas see tooni andma alates 1911. aastast, pärast 1910 aset leidnud suuremat tulekahju, mis hävitas hooneid küla tuumikus. Tellishoonete seinad krohviti ja lubjati valgeks või jäeti katmata. Akende raamistus ja karniis (sageli ka nurgaliseenid) jäeti aga krohvimata, moodustades kujunduses erinevate sakmetega mustreid.

Varnja küla ilmest 1929. aastal saame hea pildi Paul Ariste reisikirjast:⁶

... 20. VII. Hommiku vara algas teekond Tartu sadamas heeringaist pööraselt haisva laevaga. Õnneks ilm oli häa ja sai olla lael, muidu odööridest oleks tõesti jäänd jõehaigeks. Kell 7 oli viimane vile ja laev lähtus piki Emajõe Peipsi poole – Varnja, esimesse peatuspunkti.

6 ERA II 14, 479/88. Paul Ariste reisikirjeldus 1929. aastast (katkend). Ylevaade retkest 1929. a. suvel Peipsi rannikul. <http://haldjas.folklore.ee/regilaul/kodavere/kogumisest/Ariste.htm>.

Varnjas laev ei saa ysna randa, vaid pika musta habemega venelane Sõsói (Сысой) viib paadiga lautrini.

Varnja on nägusaim ning meeldivaim küla, mida yldse olen näind. Piki tänavat umbes 2 klm pikkuselt on tihedalt kõrvuti nägusaid, enamasti telliskivist maju. Juhtus olema just laupäev ja nii naesed hoolega kyyrisid maju ja pyhkisid puhtaks tänavagi. Eestlasi kylas on vähe — ainult lõunapoolses osas, mis muide kuulub Alatskivi valda. Muu jagu küla on Peipsiäärses vallas. Kyla eesti poolt kutsutakse „maapool“, resp. „эстонская“ ehk „чухонская сторона“ (viimane nimetus ei ole halvas tähenduses.)

Siinseist põlisist eestlasist oleks märkida, et naised praegu ei oska vene keelt, mehed kuidagi ikka pursivad. Selle vastu mitmed perekonnanimed on vene algupära, nagu *Moros* < vene *мороз*, *Kat'san* < vene *кочан*.

Eestlaste keelemurre on lõunaeestiline, umbes samasugune kui kõneldakse Tartu-Maarjas. Siiski võib hoomata ka mõningaid puht-kodavere jooni. ...

... Varnja üksikute eestlaste juurest sai veel seda teist, aga päätegevusalaks⁷ jäid ometi kohalikud venelased. Kyla eestlaste ja venelaste suhteist torkab kohe silma, et valitsev klass, jõukaste klass on eestlased. Ka ei oska eestlased vene keel kuigi hästi, sest läbikäimise keel on eesti keel, olgugi, et eestlasi on kylas vahest ainult veerand kogu elanikkude arvust. Suuremad talud on peagu erandita eestlaste käes. Eestlasil on kylas luteriusu kalmistu ja mõni kord aastas peetakse palvetundi eesti koolimajas.

Varnjast lahkudes jäid eesti kylad mõneks ajaks eemale. Kasepää, Kolkjad, Sofia on puhtvene kyli, kus eestlane on päris haruldane loom. Eesti talusid näeb rannast veidi eemal paari kilomeetri taga, „sääl, kus metsad algavad,“ sest rand on lage, kylade vahelgi on puid vähe. Venelasel on maad niivõrd vähe, et seda ei või raisata tyhja-palja puu alla. ...

Paraku ei ole võimalik praegu, 21. sajandi alul näha küla nn eesti osas (lõunapoolne osa) „head elujärge“. Varnja uhkuseks olnud seltsimaja (mahutanud ligi 350 inimest) ja sellega kõrvuti asetsenud hooned põlesid 1950. aastate teisel poolel segastel asjaoludel maha. Tänapäeval on enamik selles piirkonnas paik-

7 Paul Ariste peab silmas intervjueeritavaid.

nevatest hoonetest ilmselgelt vene traditsiooni järgi ehitatud. Kindlaks erandiks on vaid üks peatee äärde jääv rehemaja (2008–2009 remondi käigus esialgne ilme kadunud), Veinioja talu häärber (Vešnitsa tänavast läänes) ja eesti kooli hoone Pargi tänaval.

Traditsioonilise arhitektuuri inventeerimise tulemused

2008. aasta juulis tehtud inventuuri käigus saadi fikseerida andmed vaid 85 majapidamise kohta ca 125-st.⁸ Kõik hoone ajalooa seotud andmed on kogutud intervjuude alusel, seega tuleb neisse suhtuda kriitiliselt. Mitmesse majapidamisse meid sisse ei lastud, nii et piirduda tuli vaid pildistamisega tänavalt ja naabrite või teiste külaelanike selgitustega. Osaliselt sai seda lünka täita aasta hiljem.⁹

2008. aasta juulis olid Varnja elumajadest vaid 14 kindlalt dateeritavad 19. sajandi viimase kahekümne aastaga. Varasemast hoonestusest inventuuri käigus andmeid ei leitud.

Varnjale ja ka teistele Peipsi-äärsetele küladele on iseloomulikud tänavale avanevad kahepoolsed õueväravad, mis lisavad kõikidele hoonetele isemoodi aktsendi. Neid on püütud ka muuga võrreldes esinduslikumalt kujundada. Paljudel majadel kohtab etikuid, mis on läbi aegade olnud kena istumispaik ja suhtlemiskoht. Etikuid esineb nii puit- kui ka kivihoonetel.

Uus aeg ja suurem värvide valik on toonud ka Varnja puithoonetele erksamaid värve. Nõukogudeaegsed pruunikas-kollakad või rohelised laudvoodrid on viimastel aastatel sageli üle värvitud roosaks, lillaks, helesiniseks.

Hooneid on pidevalt ümber ehitatud, kuid ka uuemate ehitiste puhul püütakse säilitada traditsioonilist hoonetüüpi. Peamiselt avalduvad ümberehitused interjöörides, kus valdavaks on 1970. aastatest pärinev siseviimistlus ja mööbel.

Aeg on toonud paraku ka Varnjasse uusi materjale. Näiteks on osa ühest vanast palkmajast kaetud rohelise plekiga, teine pool aga jäänud laudvoodriga. Sellist kahe omaniku selget eristumist ühe hoone puhul kohtab aga Varnjas vähe,

8 Lutsepp, E. 2008. Varnja küla traditsioonilise arhitektuuri inventeerimine ja soovitusel miljööväärtusliku piirkonna määramisel. – Käsikiri Eesti Vabaõhumuuseumis ja Muinsuskaitseametis.

9 Korduskülastus 2009. aasta juuli keskel.

Kaetud õue väravad on pea alati esinduslikult kujundatud. Inventeerimine, 2008.

enam on see probleemiks Mustveest lõuna poole jäävates külades (Raja, Kükita ja Tiheda). Hoone sisemus peidab endas aga kauneid karniisiga kaunistatud lagesid ja valgest kahlist soemüüre ning ležankat. Hoone teine pool, mille välisviimistlust pole uuendatud, annab aga tunnistust maitsekalt paigutatud laudvooderdisest ja viilul näeme selles külas vähe säilinud ehiskonstruktsioone.

Kaunilt kujundatud viilu ehispenni näeme ka 2002 renoveeritud hoonel Kesk 24 (ehit. 1880), kus interjööris kohtub samuti reljeefset kahlit soemüüris, mis ilmselt on uus, kuid paigutatud sinna asendamaks endisaegset. Kogu hoone on kapitaalselt remonditud, kuid säilitatud on endisaegne ruumistruktuur ja traditsioonilised „kohustuslikud“ elemendid. Ka omaaegne ležanka on asendatud uuega, jäädes siiski truuks vanale tavale. Samuti on säilitatud tubades ikooninurgad.

Taissia Borodkova elutoa laekarniis (Porkna kinnistu). E. Lutsepp, 2008.

Varnja küla kuulsate ehitusmeistrite tööd on jagunud ilmestama ka oma küla. Need majad on ehitatud enamikus kohapeal põletatud punasest tellisest väga korraliku müüritööna. Kõrvalhoonete ehituseks kasutati sageli maakivi. Rõhk on peamiselt ehisdetailidel, nagu sakilised karniisid ja aknaraamistused. Hea näitena võib tuua kunagise ehitusmeistri Saveli Fomini maja (1911), mille ehitust olevat lapselaps Taissia Borodkova sõnul alustatud juuni alguses ja oktoobris olnud hoone juba katuse all.

Ka hoone siseruumides leiame arhitektuuriväärtuslikke detaile – peegelvõlv-lagi, rosett. Toad on avarad ja valgusküllased. Kahjuks on hoone 1980. aastatel kannatanud tulekahjus ja kogu siseviimistlust pole õnnestunud päästa. Ehitusmeistri lapselapse sõnul olid laed varem kaunistatud värviliste maalingutega, pärast tulekahju värviti need aga valgeks.

Ühepereelamust on nõukogude perioodil saanud kahele perekonnale kuuluv maja. Hoone teine valdaja vältis inventeerijaid, mille tõttu puudub ülevaade teise poole interjöörist.

Fomini ja tema töömeeste oskused olid hinnatud mujalgi. Ühe tuntuima näitena võib tuua Laekvere keskuse: koolimaja, meierei, kaupluse ja pritsikuuri maa-kivist hooned (1925–27).

Sama ehitusettevõtja on kohalike jõududega püstitanud ka vanausuliste palvela Varnja südamesse (1903, arh W. Schilling). Ehkki ehitusmeistril puudus kooliharidus, ei vähendanud see tema erialaseid oskusi. Lapselaps Taissia meenutab:

Vanaisa oli kuulus ehitusmeister. Näiteks Varnja kirikus, mis valmis rohkem kui sada aastat tagasi, pole tõsisemalt remonti tehtud. Samas oli ehitusmeister – minu vanaisa – kirjaoskamatu!

Kiriku ehitamiseks kuulutati välja korjandus. Annetustes ei saadud aga kogu tarvilikku raha kokku. Ehitusmeistril tuli pangast laenu võtta ja seega laenulepingule alla kirjutada. Vanaisa lasknud ühe tuttaval mehel endale allkirja kirjutamist õpetada. Kui selgeks sai, tegi ta tolele suure pudeli vodkat välja. Ja kui allkirja kirjutamise aeg käes, kirjutanud vanaisa täht tähe haaval hästi aeglaselt: Saveli.¹⁰

Kauni telliskiviarhitektuuri ja müüritöö näidetena võib tuua ka mitmeid teisi maju. Kuulsa ehitusmeistri majast üle tee paikneb endise kaupmehe Karl Kübarsipa maja, milles esimesel korrusel olid peale kaupluse ja lao ka kaupmehe eluruumid (need olid ka ülakorrusel); pärast II maailmasõda tegutses hoones apteek (praegu majavalduse nimi Apteegi). Viimase 16 aasta jooksul kasutati hoonet piirivalvekordonina. Praegu on maja tühi ja ootab renoveerimist. Selle taga paikneb Varnja sadam.

Küla teine kauplus, mis kuulus Veinioja talu peremehele, asus küla keskel kiriku vastas teede ristmikul. Punasest tellisest kauplusehoone peasissekäik on hoone järvepoolses nurgas. Kaupluse nimigi oli omal ajal „Nurga pood“. Hoone lõunapoolse tiiva moodustavad laod, tänavapoolses osas on suur kaupluseruum ja kaupmehe korter. Muud kõrvalhooned – aidad ja laut – on eluhoonest lahku ehitatud.

Põhjaliku uuenduskuuri on läbi teinud hoone Kesk 111, kus avariiohtlikkuse tõttu on lammutatud elamuga ühe katuse all olnud majandushooned. Elumaja tagaküljele on ehitatud lahtine rõdu. Tänavapoolne osa on aga säilitanud oma

¹⁰ Vestlus Taissia Borodkovaga 11. juulil 2008.

Kaunilt kujundatud aknaid leidub nii kivi- kui puithoonetel. E. Lutsepp, 2008.

1908. aastal saanud ilme. Vanad aknad on vahetatud plastikakende vastu, kuid järgitud on endisaegset ruudujaotust.

On ka endisi kauneid hooneid, mis omanike saamatuse ja ambitsioonide tõttu on nüüdseks hukule määratud. Kasepää poolt tulles esimeses majas paremat kätt (kinnistu omaniketa, aadress ja katastritunnus puudub) elatakse küll veel ajutiselt sees, aga tegelikult on maja avariiohtlik. Naabrite sõnul on kavas hoone lammutada.

Säilinud on ka üks rehemaja, mis on tänaseks päevaks jäänud ilma rehetoast ja endisaegsest laudvoodrist. Inventeerimine, 2008.

Kaunilt kujundatud aknaid kohtab teisigi. Tähelepanu väärivad ka mansardkorruse aknad, millel on enamalt jaolt kardinad ees, ehkki teist korrust pole kunagi elamiseks valmis ehitatudki. Ülemise korruse eluruumid on vaid vähestes majades ja need on peamiselt suvitajate majutuseks ehitatud külmad toad.

Puithoonetel on valdavas osas aknad vahetatud kas nõukogude perioodil või nüüd viimase kümne aasta jooksul. Koosa tänaval Pavel Remetsa majas aga on säilinud kauni ja keerulise kujundusega mansardkorruse aken.

Küla lõunapoolsem osa alates sadamast oli esialgu asustatud eestlastega, kelle põhiline tegevusala oli maaharimine. Sellest ka hõredam hoonete paiknemine ja poolte majade puhul vene ehitustraditsioone hülgev üldilme. Kesk- ja Pargi tänava nurgal on säilinud ka rehemaja, mille rehetoa osa on küll ümber ehitatud köögiks,

aga hoone üldilme on suures osas säilinud. Rehealuse palgid on vahetatud Narva ploki vastu. Hooviseinalt on eemaldatud ülejäänud hoonet (kambrite ja rehetoa osa) katnud rohelisteks värvitud asunikulaudis.

Küla eesti osas Veinioja talul on majandushoonetest lahku ehitatud häärber, mille „renoveerimine“ tänapäevaste materjalidega praegu käsil.

Nõukogude perioodil on muudetud mitme korteriga elamuks ka esimesel iseseisvusajal püstitatud eesti koolimaja.

Kõige silmapaistvam hoone selles piirkonnas on kindlasti endisaegne kons- taabli maja (endine omanik Juhan Martsoo). Maja on ehitatud 20. sajandi algul, ümberehituse käigus 1923–25 on välja ehitatud ka teine korrus. Ka see hoone on traditsioonilise kaetud õuega, ehkki omanik on olnud eestlane. Ehitis on Varnja külas erandlikult kaunistatud rikkaliku saepitsiga, esifassaadi ilmestab väike veranda (tuulekoda), lõunapoolsel küljel on mansardkorrusel väike rõdu. Hoonet üüritakse välja suveperioodil ja üürnikud inventeerijaid majja ei lasknud. Kuuldavasti on sees toimunud põhjalikud ümberehitused.

Paraku on küla kõige lõunapoolsemas osas vaid mõned hoolitsetud majapidamised, needki ehitatud peamiselt viimase 50 aasta jooksul. Hoonete vahel tühjadel maadel kõrgub võsa ja laiuvad niitmata rohumaad. Tänavküla lõpetab (ehkki teed pidi edasi minnes jääb enne sood veel kaks majapidamist) Varnja piirivalvekordon, millest edasi algab Varnja soo.

Inventuuri käigus külastati üle 85 majapidamise. Kõikidesse ei õnnestunud kahjuks sisse saada ja seetõttu puuduvad andmed hoonete interjööris leiduva ning ka omanike päritolu kohta. Üsna hästi on säilinud Varnja küla keskosa (kirikust põhja ja lõuna poole piki Kesktänavat). Ajaloost on teada, et selle piirkonna hoonestus kuulus küla jõukamale osale. Kõrvale (lääne poole) jäävad aga arhitektuuriajalooliselt vähem huvi pakkuvad, veel praegugi küllaltki tihedalt asustatud Kitsas tänav, kus osa hooned vajaks tugevat remonti või on hoopis hävinud, ja Vešnitsa tänav hoonestus, millest enamik maju on suisa avariiohtlikud.

Põhjalikult on ümber ehitatud Varnja muuseumist ülejäämine, Katrini talu hoone. Eluhoone paikneb küll traditsioonikohaselt majandushoonetega ühe katuse all, kuid hoone algsest ilmest on raske aru saada.

Vähemalt kahel kolmandikul peredel on tänapäevalgi tähtsal kohal ikooninurk.
Tänapäevane variant ikooninurgast. Inventeerimine, 2008.

Külas leidub ka uusehitisi. Väga kummaliselt mõjub näiteks Kesktänaval uus kokkupandav ümarpalkidest maja (Järvesuu talu), mis oma üldilmelt erineb küla muust arhitektuurist. Kriitikat on see maja pälvinud ka selle pärast, et omanik kaevas järvest majani kanali. Eelmise sajandi algul oli see aga sealsetes külades tavapärane, niisiis on majaomaniku teguviis igati õigustatud.

Järve tänava lõpus asub ka teine uusehitis – Jürimardi talu elumaja. Endine hoone oli sedavõrd amortiseerunud, et lammutati. Uus hoone järgib aga esialgse põhiplaani. Majapidamine jääb külatuumikust järve poole ja üldist traditsioonilist tänavapilti see ei riiva. Hoone ekstravagantne laevaninakujuline rõdu on suunatud järvele ja seda võib võtta kui monumenti kuulsale kalurikülale. Talu omanik on korrastanud oma maadele jääva rannaala külarahvale ühiseks kasutamiseks, sellest on kujunenud praeguseks populaarne suplusrand.

Inventeerimine ei puudutanud üldiselt uusehitisi, seetõttu on ka mõned neist, mis on väga maitsekalt, endisaegseid mahtusid arvestades tänavapilti sobitatud,

Pea igas majas on säilinud või suisa uuesti ehitatud piirkonnale väga iseloomulik küttekeha – ležanka.

Üleval: Tädi Taissia ležankal puhkavad jalgu inventeerijad Katrin ja Sirje. Inventeerimine, 2008.

All: Väga kõrge ja kitsas ležanka hoones Kesk 44. A. Tartu, 2009.

pildistamata jäänud. Üks sellistest asub Kesktänaval Varnja muuseumi vastas. Hoone ehitamine alles käis, aga nüüdisaegsete materjalide kasutus ei riivanud silma, pigem värskendas veidi kuluma kippuvat külamiljööd.

Miljööväärtuslik piirkond

Inventeerimise peamiseks eesmärgiks oli välja selgitada vajadus piiritleda miljööväärtuslik ala ja teha ettepanekud Muinsuskaitseametile. Sellest johtuvalt tuleks küla arhitektuurse ja ajaloolise tervikilme väärtustamisel kindlasti eelisjärjekorras keskenduda külatuumikule ehk piirkonnale küla vanausuliste kalmistust kuni Varnja sadamani – ca 1100 m (pindalaga ca 110 000 m²). Vaadeldavast piirkonnast jääks välja endisaegne peamiselt eestlastega asustatud ala ja Pargi, Vešnitsa, Koosa, Kitsa ning Järve tänava äärne asustus. Seega võiks lõunapoolseks punktiks jääda Kesktänaval paikneva hoone (endise kaupmehe Karl Kübarsepa maja) esialgne maht. Telliskivihoonega (sama katuse all esialgsed kõrvalhooned maakivist) liidetud laohoonetele ei tohiks piirang ulatuda, kuna need on ehitatud hilisemal perioodil ja osutuksid takistuseks sadama-ala arendamisele.

Viimastel aastatel on kasvanud piirkonna turismipotentsiaal. Varnja küla peatänav on kaunil suvepäeval muutunud aktiivse liiklusega sõiduteeks autodele ja turistibussidele, mis läbivad tänavküla Kolkjast Varnja piirivalvekordonini. Teekatte kvaliteet pole aga seesugustele sõidukitele kohandatud. Viimaste arvu suurenemine võib kaasa tuua peatänav laiendamise, mis küla arhitektuurse ilmega kindlasti kokku ei sobi.

Miljööväärtusliku ala kehtestamine hoiaks edaspidi ära kokkupandavate palkmajade ja teiste traditsioonilist külailmet järsult muutvate hoonete ehitamise külatuumikusse. Ehitatavad hooned peaksid järgima endisaegseid mahtusid ja traditsioonilist kaugust tee keskteljest. Samas ei tohiks piirangud olla sedavõrd jäigad, et keelaksid tänapäevased ehitusmaterjalid ja hoonedetailid (aknad), kuna see võiks põhjustada huvi vähenemist majade omandamise ja remondi vastu. Noorem põlvkond lahuks siis külast jäädavalt ja see tähendaks niigi pooltühjaks jäänud küla väljasuremist. Vastavad ettekirjutused peaksid olema soovituslikku laadi.

Lõpetuseks

Käesoleva artikli eesmärgiks oli näidata eripalgelise külakogukonna kujunemislugu, mis on tingitud ka teistest Peipsi järve läänekaldal asuvatest rannaküladest selgelt eristuva, kuid samas väga iseloomuliku ilme. Kahe rahvuse ja väga erineva usutunnistuse kooseksisteerimine läbi aegade on mitmekesistanud ja rikastanud selle küla arhitektuuri.

Tartumaal Peipsiääre vallas paiknev Varnja küla on äärmiselt rikas traditsioonilise arhitektuuri poolest. Küla endisaegne ilme on väga hästi säilinud ja on suisa viimane aeg teha vallale mõningaid ettekirjutusi selle eripära säilitamiseks.

Peale Varnja küla inventuuri inventeeriti 2009. aasta juulis ka naaberküla – Kasepää. Oleks igati mõistlik inventuur läbi viia ka Kolkjas, et saaks jäädvustatud selle praeguseks kolmest külast koosneva tervikliku ala arhitektuuripärand.

Kasutatud allikad

Ariste, Paul 1929. Ylevaade retkest 1929. a. suvel Peipsi rannikul. ERA II 14, 479/88.

(<http://haldjas.folklore.ee/regilaul/kodavere/kogumisest/Ariste.htm>)

Kurs, Ott 2006. Peipsimaa majandusliku ja kultuurilise siirdevööndina. – Rajamaade rahvaid. Tartu: Ilmamaa.

Lutsepp, Elo 2008. Varnja küla traditsioonilise arhitektuuri inventeerimine ja soovitusel miljööväärtusliku piirkonna määramisel. – Käsikiri Eesti Vabaõhumuuseumis ja Muinsuskaitseametis.

Mihhailov, Leonid 2008. Peipsimaa asulad. Поселения Прчудья. Tallinn: Absurdum Art.

Moora, Aliise 1964. Peipsimaa etnilisest ajaloost. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Morozova, Nadežda 2008. Isevärki Peipsiveer. Eesti Vanausuliste folkloorist ja pärimuskultuurist. Tartu: Huma.

Ponomarjova, Galina; **Šor**, Tatjana 2006. Eesti vanausulised. Tartu: Eesti Vanausuliste Kultuuri- ja Arendusühing / Tallinn: Huma.

Пермиловская, А. Б. 2000. Северный дом. Петрозаводск : Архагельский государственный музей.

Рихтер, Елизавета 1976. Русское население западного Причудья. Tallinn: Valgus.

Токарев, С. А. 1958. Этнография народов СССР. Москва : Издательство Московского Университета.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv – ERM EA 49.

Eesti Riigiarhiivi (ERA) fondid 949 ja 2325.

Peipsiääre valla arengukava 2008–2011. <http://www.peipsiaare.ee/index.php?leht=18&keel=1>.

Evolution of settlement and persisting building traditions in Peipsiääre commune.

Varnja village

There are no exact data on how human habitation developed and the first Russian fishermen settled down in the region under discussion (Varnja, Kolkja, Kasepää) on the western shore of Lake Peipsi. It is, however, known that in the 14th century Russian fishermen did not inhabit this region permanently; it was visited only seasonally for fishing. A sizeable Russian settlement on the shore of Lake Peipsi started to take root only in the 17th century, when due to war events more and more Russian peasants settled down in coastal villages.

In 1653 patriarch Nikon rose to power in Russia and he initiated reforms aimed at conforming church rituals and doctrines to those of the Greek Mother Church. A great number of believers and the clergy did not accept the reforms. The adversaries of the church reform started to be persecuted by the decree of the church council and the tsar's ukase (1685). The Old Believers who had been declared outlaws fled to the remote areas of the tsarist state.

The first Russian Old Believers, who mainly came from Novgorod and Pskov, appeared near Mustvee and Kallaste on the shores of Lake Peipsi at the end of the 17th century. In the late 18th century the fishing villages on the western shore of Lake Peipsi were inhabited by a great number of Old Believers from the neighbourhood of Vitebsk as well as Novgorod and Tver guberniyas. Villages with permanent settlement started to be established in the late 18th and early 19th centuries. Varnja ja Kasepää were among the first villages in the area.

Varnja village

Varnja (*Warnia*, later on also *Waronja*, *Воронья*, *Варнья*) is the southernmost village on the shore of Lake Peipsi to the north of River Emajõgi. Varnja mire extends to the south of it, up to the mouth of the River Emajõgi. By today the village

has grown into one with Kolkja (Suur (Big) and Väike (Small)-Kolkja, Sofia) and Kasepää, forming a street village stretching out to the distance of ten kilometres. Varnja was first mentioned in written records in 1582.

By the end of the 18th century Varnja had turned into a centre of the Fedoseevtsy in Peipsi region. In 1785 the new spacious wooden prayer house was consecrated. By 1833 there were about 350 Old Believers from different social strata as well as 100 serfs in Varnja village.

At the end of the 19th century Varnja village comprised approximately 200 households, about fifty of which were in the possession of Estonian farmers. All Estonian families were engaged in agriculture, but only five Russian ones, who also step by step sold their lands and took up other occupations. After 1917 the number of inhabitants in Varnja village amounted to one thousand. The main occupations were fishing and vegetable growing. Three fourths of the inhabitants in the village were Russians, predominantly Old Believers.

Due to quickly developing construction activities, many men found jobs in Estonian and Livonian guberniyas. In the coastal area between Kallaste and Varnja there were many masons among Russians, who were locally called *муршук*. The Russian population of these villages had inherited masonry skills from their forefathers, who had resettled from the neighbourhood of Vitebsk already in the 18th century. The masonry skills of the masters from Lake Peipsi villages were well known on both sides of the lake.

From the late 19th century women's chief occupation in Kolkja-Varnja area was vegetable growing, mainly onions, which provided a remarkable income to local families. Kolkja and Russian Kasepää had already earlier been known as onion growing villages. Even today practically each house in these villages has movable poles under the roof for drying onions and onion seed.

Similarly to other Lake Peipsi villages, Varnja village landscape was also characterized by alternating wooden and brick buildings with gable roofs, which densely lined the lanes. Most of the households had buildings following North-Russian building traditions – covered or closed yards (*злýchоў двор*) with imposingly designed gates facing the lane, which were daily used as the main entrance.

This inner yard had several functions. It included a place for horses and cattle, a storehouse, a cellar, a shed for firewood, an earth closet, and a hayloft. This way everything necessary was under one roof and people were able to do their everyday work without having to go outside in poor weather. At the same time all this was concealed from the strangers' eyes.

Until the early 20th century log buildings were prevalent in Varnja village. Today log dwellings are mainly clapboarded. Only a few log buildings are covered with bricks. Log outbuildings were usually covered with splinters. Wooden-laced window frames and cornice decorations are negligible in Varnja village.

Due to the densely positioned buildings in the street village, fires were a constant threat. Therefore, from the late 19th century people started to build dwellings from locally made red brick with stone or wooden outbuildings on a wider scale. This tendency became more prevalent beginning from 1911, after the great fire of 1910, which destroyed buildings in the village centre. The walls of brick buildings were either plastered and whitewashed or left uncovered.

The collapse of the Soviet power and the diminishing fish supplies in Lake Peipsi in the last decades have had a rather devastating impact on the region's economy. Mainly elderly people have stayed in the villages; this tendency is especially noticeable in Varnja and Kasepää. Younger people have mostly left for Tartu and the home village is only visited at holiday time and during summer vacations. The congregation started to liven up in the mid-1990s. Yet, according to the data of the 2000 census, the population of the borough town was only 262 people, most of whom were Russians.